

Özet:

Yapılı çevrenin tasarımıyla ilgili estetik öncelikli geleneksel anlayış, bir süredir köktenci bir dönüşüm geçiriyor. Kapitalist süreçler içinde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelere getirilen yeni açıklamalar çerçevesinde, giderek yapılı çevrenin sosyal bir bağlam içinde planlanması anlayışının ön plana çıktığı görülüyor. Yine bu gelişmeler içinde, yarışmacı ve stratejik bir kent planlamasına geçilmesi, kentsel kimliği ve ona bağlı olarak yapılı çevrenin tasarımını, önemli bir kentsel politika aracı olarak kullanma olanağını sağlamış oluyor. Bu yönde ortaya çıkan beklentilere cevap verebilmek amacıyla, karar çevresini ön plana çıkaran daha geniş kapsamlı ve siyasallaşmış yeni bir tasarım anlayışına geçildiği görülüyor. Bu geçişin gerektirdiği kurumlar ve değerlerle ilgili yeniden yapılandırmalar açısından, yeni tasarım anlayışının dayandığı toplumsal referanslar kilit bir önem taşıyor. Türkiye gibi gelişen ülkelerin böyle bir konuda karşılaştıkları güçlükler arasında, söz konusu referansların yokluğu veya yetersizliği önemli bir yer tutuyor.

Summary:

Aesthetic priorities which were given to design in the built environment have changed considerably in recent years. The development of global economy and capitalistic process has brought new understanding and explanations concerning cities and their development within which the design of the built environment is seen not only in an aesthetic, but also in a social context. Furthermore, in the new concept of strategic city planning, urban identity and built environment, thus urban design, have gained the potential to be important policy tools. In order to respond to new expectations, a new concept of design has developed which is more comprehensive and more politicised. The restructuring of the institutions and values required by this new concept is intimately related to some social referances which are its base. Among the difficulties that developing countries as Turkey meet in such a field, the lack or inefficiency of these referances seem to be of primary importance.

Anahtar Kelimeler:

Kentsel Tasarım, Yapılı Çevre, Kentsel Kimlik, Kentsel Politika, Kapitalist Kent.

Keywords:

Urban Design, Built Environment, Urban Identity, Urban Policy, Capitalist City.

Batı kentlerinin gelişmesinde bir politika aracı olarak tasarım

Dr. Polat Sökmen

MSÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Yapılı çevrenin tasarımını büyük ölçüde tasarlayan ile tasarlanan arasında estetik öncelikli bir olgu olarak gören geleneksel anlayış, bir süredir köktenci bir dönüşüm geçiriyor. Bu paradigmatik dönüşüm, hem gerçek yaşamda yapılı çevrenin ve onun tasarımının siyasal ekonomiyle olan ilişkilerinde ortaya çıkan değişimlerden hem de tasarımla ilgili kuramların bu değişimlere getirdiği yeni açıklama ve cevaplardan kaynaklanıyor. Bu nedenle, söz konusu dönüşümü daha yakından tanıyabilmek açısından, yapılı çevreyi içeren bir üst olgu olarak kentin kapitalist sistem içindeki işlevinde, konumunda ve ilişkilerinde giderek ortaya çıkan değişimlere bakmak, uygun bir başlangıç olarak gözüküyor.

Geç kapitalist dönemde mekânsal yapılar ve kent planlaması

Geç kapitalist süreçler içinde, özellikle 70'li yıllardan bu yana, yeni teknoloji tiplerinin, yeni üretim kavramlarının ve yeni bir uluslararası iş bölümünün ortaya çıkmasına bağlı olarak önemli değişimlerin yaşandığı görülüyor (Mandel, 1975). Üretim, tüketim ve kültür alanlarında yaygın

sonuçlar doğuran bu değişimler, kentsel yapılı çevre ve mülkiyet piyasaları yoluyla mekânsal yapıları da derinden etkiliyor. Bu durum, kapitalizmin tarihsel gelişmesi ile mekânsal yapılar arasındaki ilişkilerin yeniden incelenip yorumlanmasını gündeme getiriyor (Lefebvre, 1974; Lyotard, 1984). Bu çerçevede mekân kavramına, onu tarihsel bir süreçte farklı yerel dönüşüm ve tepkileri içeren ekonomik ve sosyal ilişkilerin çöklediği bir boyut olarak tanımlayan yeni bir açıklama getiriliyor. Bu açıklamaya bağlı olarak mekân ile sosyal'i karşılıklı ilişkileri içinde beraberce ele almak gerektiğini kabul eden daha geniş kapsamlı bir gelişme ve planlama anlayışına varılıyor (Soja, 1989; Gregory ve Urry, 1985).

Mekân'ı sosyal bir olgu olarak gören böyle bir bakış, soyut, homojen ve kişisel olmayan mekân kavramı yerine giderek somut, deneysel ve heterojen olan "yer" kavramını ön plana çıkarıyor (Cooke, 1990; Pratt, 1991). Gittikçe yaygınlaşıp güçlenen küresel süreçler karşısında yer'ler, bu süreçlerin yolaçtığı bütünleşme ve bir örnekleşmeye karşı koyan, birbirinden

değişik kendine özgünlük ve kimlik odakları oluşturuyor. Bu bağlamda kentler, hem küresel süreçleri yönlendirip yöneten karar merkezleri hem de kendine özgü birbirinden farklı kimliklere sahip “yer”ler olarak, küresel ile yerelin karşılaştığı kilit mekânlar oluyor (Duncan ve Savage, 1991).

Bu gelişmeler içinde ortaya çıkan önemli bir durum, geç kapitalist süreçler çerçevesinde kentlerin öneminin giderek daha da artması oluyor. Yeni ekonomik güçlere bağlı olarak gelişmeleri, ulus-devletlerin makro ekonomik politikalarından çok küresel ekonominin kontrol ettiği bir tarihsel dönemde, ekonominin uluslararası düzeyde yeniden yapılandırılma-sına (regülasyonuna) koşturarak ulus-devletlerin yapı çözücü (deregüle edici) stratejiler geliştirmesi, kentsel politikaların ağırlığının gittikçe artmasına yol açıyor (Newman ve Thornley, 1996). Böyle bir tablo, kapitalist sistem içinde öteden beri varolan ve sistemin önemli bir özelliğini oluşturan yarışma ögesinin, giderek artan bir oranda kentler üzerine kaydığını gösteriyor.

Ulus-devletlerin geçmişten gelen kurumsal sistemlerini deregüle edici yeniden yapılandırma yaklaşımları çerçevesinde, yerel kademeye sürekli olarak artan bir karar ve hareket özgürlüğü vermeğe çalıştıkları gözleniyor. Bu yaygın yaklaşımın başlıca nedenlerinden biri, kentlerin küresel pazardaki yerlerini iyileştirmek için sermayeyi çekmeye dönük yarışmacı politikalar geliştirip izlerken daha fazla inisiyatif alabilmelelerine olanak sağlamak oluyor (Bennett, 1993). Kentlerin gelişmesine bu yeni yaklaşım, planlama anlayışı ve içeriğinde önemli değişimlere yol açıyor. Kent planlaması daha önce arazi kullanma ile yapılaşmış çevrenin değişimini yönlendiren bir yerel

regülasyon aracı olarak görülürken, giderek yerel potansiyeli harekete geçirip dış fırsatları değerlendirerek yerel ekonomik gelişmeyi sağlamaya dönük bir planlama anlayışı olarak ön plana çıkmaya başlıyor. Bunun sonucunda, bir dizi işlevsel ilişkiden oluşan bir kent ve onu planlamaya dönük bir planlama yerine, ekonomik gelişmeye öncelik veren girişimci ve stratejik bir kent yönetimi gündeme geliyor (Healey, 1992).

Yarışmacı kentsel politikalar ve kentsel kimlik

Başarıyı coğrafi konumdan çok inisiyatif olarak strateji geliştirme ve izlemede gösterilen performansın belirlediği yeni koşullarda kentsel gelişmeyi sağlamaya dönük politika ve stratejiler geliştirirken, hem kentin potansiyel olanaklarını harekete geçiren ve hem de kent dışı gelişmelerin sunduğu fırsatları değerlendirmeyi amaçlayan yarışmacı yaklaşımlar izleniyor. Bu yaklaşımlarda başarılı olabilmek açısından, kentlerin kendilerini örgütleyebilme kapasiteleri ile yerel kurumların ve aktörlerin dış çevreye uyum sağlayabilme yetenekleri özellikle önemli oluyor (Nijkamp, 1990). Bugünün iletişim çağında, izlenen politika ve stratejilerin genellikle kentin güçlü ve çekici yanlarını ön plana çıkaran pazarlayıcı bir anlayış içerdiği görülüyor. Böyle bir anlayış açısından kentsel kimlik, geliştirilen stratejilerin kilit bir ögesini oluşturuyor.

Kenti bir yer olarak pazarlamak özel sorunlar içeriyor. Yer, pazarlama kuramındaki tüketilen ürün kavramından farklı bir kavram olduğundan, bir yer'i pazarlarken ona özgü imajlar yaratmak ve bunları tanıtım malzemeleri aracılığı ile yaymak gerekiyor (Ashworth ve Voogd, 1990).

Tanımlı zor bir kavram olan kimlik, böyle bir yaklaşım çerçevesinde daha çok bir kenti kendine özgü yapan nitelikler bağlamında kullanılıyor. Bu nitelikler kentin fiziksel varlığı yanında, sahip olduğu hizmetleri ve diğer üstünlükleri de içeriyor. Böylece kent, bir dizi nitelikler bütününden oluşan bir kentsel ürün olarak yeniden tanımlanmış oluyor (Erickson ve Roberts, 1997).

Yer'in bir sosyal olgu olarak yapılandırılması deney, algılama ve hayalgücü arasındaki etkileşimler çerçevesinde gerçekleştiğinden, aracı yorumlara ve yönlendirmelere büyük ölçüde açık bulunuyor. Buna bağlı olarak, kimliği bir medya aracılığı ile pazarlanan bir kentin, kişisel deneyimler ve duygular aracılığı ile tanınan bir kentten farklı olarak bir dizi mekânsal ve sosyal klişeler biçiminde sunulan bir kentsel tablolar mozaiğine dönüştüğü ve gerçek bütünlüğünü yitirdiği görülüyor. Pazar ekonomisinin süreçlerine bağlı olarak, kentlerin kimliğinin kişilerce doğrudan kavranan bir olgu olmaktan giderek uzaklaştığı bu koşullarda, yer, kimlik, imaj gibi kavramlara artık kentlerin pazarlanması çerçevesinde bakmak gerekiyor. "Ne tür bir yer'i, nasıl yaratmalı" sorunu, ekonomik ve siyasal mücadelede giderek öncelikli bir önem kazanıyor (Harvey, 1993).

Kentsel ürünü kapitalist pazarın kullanıcılarına çekici gelecek bir biçimde sağlıklılaştırıp paketleyerek (!) sunan bir yaklaşım içinde geliştirilen kentsel kimlikle ilgili imajların, giderek ortak benzerlikler içerdiği görülüyor. Bu benzerlikler, sermayenin ve tüketim ürünlerinin sahip olduğu mobilitenin, bunların içinde hareket halinde olduğu küresel alanı, bir örnek ideal niteliklere sahip bir alan olmaya doğru yönlendirmesinden

kaynaklanıyor. Bu durumda bir yandan küresel ölçekte hızlı bir birörnekleşme yaşanırken, diğer yandan sermayenin benzer gereksinimleri ile yerel'in kendine özgü özellikleri ve çekiciliği arasında kaçınılmaz gerilimlerin ortaya çıktığı görülüyor (Keith ve Pile, 1993).

Kentsel tasarım boyutunda Dil, Temsil ve Simgesellik

Kentlerin planlamasında sosyal ile mekân'ı karşılıklı ilişkileri içinde ele alan bir anlayış çerçevesinde, kapitalist süreçlerde yaşanan gelişmelere de bağlı olarak, ekonomik boyutun kazandığı öncelik yanında, mekânın görsellik ve imge boyutunun da giderek ön plana çıktığı ve zamanla hem yapılı çevreyi, hem arazi kullanmayı ve hem de ekonomik gelişmeyi birarada kontrol edip yönlendirmeye dönük çok boyutlu bir planlama anlayışına varıldığı görülüyor (Kaiser ve Godshalk, 1996). Planlamayla ilgili bu değişimin, ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler çerçevesinde kent ve kültür olgularının geneliyle ilgili olarak yaşanan paradigma değişikliğiyle de yakından ilişkili olduğu görülüyor. 60'lı yıllara kadar kenti kavramak için kullanılan makine metaforunda kent ve kültür ayrı ayrı şeylerken, yeni dönemin anlayışında bu iki kavramın birbirini karşılıklı etkileyerek içiçe geçtiğinin kabul edilmesi, söz konusu kavramların köklü bir revizyondan geçirilmesini gerektiriyor. Kültür kavramının değişmesine bağlı olarak, topluluk ve kent kavramlarının da değişmesi, kentle ilgili tasarım alanlarını yakından ilgilendiren sonuçlara yol açıyor. Modernliğin rasyonel ve araçsal bir düzen olarak gördüğü kentin yerini, yeni dönemde artık bireylerin kurdukları bir düzen olarak görülen kent alıyor. Her bireyin kenti kendine göre kavrayıp sunduğunu kabul eden yeni anlayışta,

kent, kişiden kişiye değişen birçok anlama sahip bir anlatı, bir metin oluyor. Metnin özelliği ve değişkenliği ön plana çıkıyor (Suttles, 1972).

Böyle bir anlayışta kenti herkes tarafından okunabilir kılacak formları ve tasarım dilini kullanmak, toplumla bu yolla ilişki kurabilmek için de ortak belleği oluşturan öğelere dayanmak önem kazanıyor (Grumbach, 1978; Boyer, 1994). Buna bağlı olarak tasarımda, postmodern anlatının önde gelen özelliği, anlatanın otoritesini en aza indirerek, dinleyenlerin katılımına olanak sağlamaya çalışmak oluyor. Sonuçta modernliğin fonksiyonel kenti yerini, zaman, mekân ve kişiye özgü görüş öğelerini biraraya getiren bir “kolaj kent” anlayışına bırakmış oluyor. Bu yeni anlayışın ön plana çıkan metaforlarının metin ve kolaj olduğu görülüyor.

Postmodern anlayışın her türlü meta-anlatıya dayalı paradigmalardan kaçınarak nedensellik yerine metinler arası ilişkilere yönelmesi, yapıcı çevrenin tasarımıyla ilgili önemli sorunlara yol açıyor. Bu sorunlar içinde özellikle öne çıkan, meta-anlatıların ve rasyonalitenin merkezi otoritesine ve bilimsel yöntemine karşı çıkıldığında, yorum ve değerlendirmelerin neye göre yapılacağı oluyor (Jameson, 1984).

Ortak anlatı referanslarının ve anlam düzleminin kalmadığı böyle bir durumda ortak bir dil de oluşturulamadığından, büyük bir iletişim olanaksızlığı ortaya çıkıyor. Gelişmiş teknolojinin herşeyi durmadan değiştirerek yenilemesi, anlaşılabilirliğe ilişkin bu boşluğu derinleştiriyor ve aşırı bir imge tüketimine yol açıyor. Bu durumda şimdiki zaman, görünüş, yapaylık, gösteri ve süreksizlik ön plana çıkıyor ve herşey geçmişte birikmiş bilgi-

lerin kolaj üretmede kullanıldığı bir oyuna dönüşüyor (Foucault, 1969).

Ortak anlatı referanslarının ve anlam düzleminin kalmadığı böyle bir durumda gerek dil ve temsil, gerekse herkes tarafından kolaylıkla okunabilme sorunları, tasarım alanının temel sorunları oluyor. Bu sorunlar nedeniyle, kentsel kimliğin önde gelen bir bileşeni olan yapıcı çevrenin tasarımının ve onunla yakından ilişkili olan görsellik ve imge boyutunun kentsel planlamada bir politika aracı olarak kullanılabilmesi önemli güçlüklerle karşılaşılıyor. Göstergebilim ve dilbilim kuramlarını kullanarak bu durumu aşma arayışları, özellikle tasarım alanındaki güçlükleri daha da arttırıyor (Barthes, 1973). Tasarımı güçlü bir politika aracı olarak kullanılabilme potansiyeli kazandıran diğer önemli bir özellik, içerdiği güçlü ve zengin simgeselliğe bağlı olarak sosyopolitik meşrulaştırmada oynadığı rol oluyor (Milton ve Nochlin, 1978; Tafuri, 1976). Ancak burada da, “güç” kavramıyla yakından ilişkili olan bu simgeselliğin taşıdığı anlamın değişken bir anlam olması nedeniyle, simgeleri tarihsel ve sosyal bağlamlarından soyutlamayan bir anlambilim geliştirilmeden, tasarımın simgesellik yoluyla sağlayabileceği etkinliğin sınırlı bir etkinlik olabileceği görülüyor (Jencks, 1977; Cable, 1981; Baudrillard, 1981; Broadbent, 1980).

Tasarımdan yeni beklentiler ve mimarlıkta yeni arayışlar

Kentlerin inisiyatif olarak kendi gelişmeleri üzerinde geçmişe kıyasla çok daha fazla söz sahibi olmaları ve kapitalist süreçler içinde yeralan bu gelişme yarışında pazarlayıcı bir kentsel ürün anlayışı çerçevesinde kimliklerini önde gelen bir kentsel politika aracı olarak

kullanmaları, bu kimliğin önemli bir boyutunu oluşturan yapıyı çevreyi üretmede, tasarımcıların, estetik içerikli bir rolün ötesinde roller üstlenmelerini gerektiriyor. Kentin sahip olduğu yerel kendine özgünlüğün büyük ölçüde pazar ekonomisinin güçleri tarafından kullanılması nedeniyle, tasarımcılardan bu kendine özgünlüğü söz konusu güçlerin beklentileri doğrultusunda biçimlendirerek oluşturmaları bekleniyor (Zukin, 1993). Geçmişte yapıyı çevreyi büyük ölçüde algılama ve kültürle ilgili bağımsız bir değişken olarak yorumlamış olan tasarım kuramının (Rapoport, 1982), bu yeni durumda söz konusu çevreyi ekonomik ve sosyal süreçlerle ve özellikle de sermayenin istekleriyle ilişkileri içinde yeniden yorumlaması gerekiyor (King, 1984).

Yapılı çevrenin tasarımında ötedenberi temel meslek olan mimarlık alanında mesleki kimliğin ve eğitimin öncelikli ögesini sanat ve estetiğin oluşturması ve mesleğin meşruiyetinin büyük ölçüde bunun üzerine kurulmuş olması dolayısıyla, bu alandaki egemen anlayışın bireysel davranışı ön plana çıkardığı ve yapıyı çevreyi yalnız bir tasarım ürünüymiş gibi yorumladığı görülüyor (Lipman, 1969; Larson, 1983; Jameson, 1985). Böyle bir anlayışın sınırları içinde yapıyı çevrenin gelişmesini belirleyen sosyal ve ekonomik güçlerin oluşturduğu daha geniş kapsamlı bir tablo, yeterince kavranamamış oluyor. Nitekim, sanayileşmenin yol açtığı kitle üretimine bağlı olarak, siyasal ekonomiyle arasında ortaya çıkan uyumsuzluk karşısında da meşruiyetini koruyabilmek için estetik ağırlıklı bir ideolojik maskenin arkasına sığınmış olan mimarlık, bireyler, yapıyı çevre ve sosyal sistem arasındaki ilişkileri içeren yeni bir kuramsal bakışı geliştirebilmede önemli güçlüklerle karşılaşılıyor (Knox, 1987; 1984).

Ancak mimarlıkta estetiğe dayalı bir meslek alanı savunmasının sınırlı olması ve estetik boyutun giderek ticarileşmesi, bu mesleğin uygulama alanını gittikçe daraltan sonuçlara yol açıyor (Foster, 1983; Zukin, 1988). Yaşanan krizin aşılabilmesi arayışları zamanla yapıyı, insanları ve “yer”i daha bütüncül bir biçimde ele alan, daha bağlamsal (contextual) bir yaklaşımı gündeme getiriyor. Böylece, yapıyı estetik bir nesne ve kapalı bir sistem olarak düşünmeyen, estetik ile ekonomi, politika ve kurumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığı dikkate alan yeni bir mimarlık anlayışına dönük arayışlar yaygınlaşıyor (Schumacher, 1971). Bu yeni anlayışın ayrıca, daha zengin ve esnek bir dil aracılığı ile iletişimi artırarak kullanıcılar açısından daha anlaşılır olmayı, toplumsal yönden daha az otoriter ve daha sorumlu bir mimarlık çizgisine ulaşmayı amaçladığı görülüyor.

Yapılı çevrenin tasarımında yeni bir disiplin: kentsel tasarım
Mimarlığın, yeni koşulların gerektirdiği anlayış ve yaklaşım dönüşümlerini gerçekleştirmede karşılaştığı güçlükler yanında, geçmişten gelen kimlik çatışması nedeniyle yapıyı çevreye ve kentin gelişmesine planlama ile işbirliği içinde yaklaşamaması, bu iki alan arasındaki boşluğu doldurmayı ve kentsel gelişmeye görsellik boyutunu vermeyi amaçlayan yeni bir disiplin olarak, kentsel tasarımın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynuyor. Oysa kent ve kültür olgularının postmodern bir bakış altında yeniden tanımlandığı böyle bir dönemde, bir yandan disiplinlerarası sınırlar anlamını yitirirken, diğer yandan kentle ilgili yeni bir uzmanlık alanının ortaya çıkması çelişkili bir gelişme oluyor. Nitekim yaşanan dil ve ona bağlı temsil krizinde mimarlık, planlama ve kentsel tasarımın

kent ve kültürle ilgili kendilerince en uygun tanımlamaları kabul ettirmek için karşılıklı bir mücadeleye giriştikleri ve uzmanlık sınırlarıyla ilgili sürekli bir anlaşmazlık sergiledikleri görülüyor (Knox, 1988).

Mimarlıkta olduğu gibi, geçmişten gelen estetik öncelikli bir kimlik ve ideolojiyi aşma sorunu yaşamayan kentsel tasarımın, yapılı çevreyi sosyal bir bağlam içinde ele alan yaklaşımları daha kolaylıkla benimseyip geliştirebildiği ve kentsel gelişmenin bütünüyle olan ilişkisini daha kolaylıkla kurabildiği görülüyor. Bu yaklaşımlar çerçevesinde geliştirilen yeni kuramsal bakışın, tasarımın kendisinden çok, onun içinde yer aldığı karar çevresine yönelik olması dikkat çekiyor. Böyle bir bakış, yapılı çevreyi üreten ve değişime uğratan karar çevresinin kamusal ve özel alan aktörlerinden oluşan karmaşık ve parçalı yapıda bir çevre olduğunu ve bu nitelikte bir çevrenin büyük ölçüde tasarımcının kontrolü dışında geliştiğini vurguluyor (Varkki, 1997). Tasarımla ilgili kararların çok defa birbiriyle çeliştiği ve belli bir yer'e özgü faktörlere bağlı sınırlayıcılarla karşılaştığı böyle bir karar çevresinin koşullarında, yapılı çevrenin tasarımını belli sorunlara verilen "bir defalık bir cevap" olarak değil, sürekli devam eden bir sürecin parçası olarak gören, daha geniş kapsamlı bir tasarım kavramının zorunlu olduğunun kabul edildiği görülüyor.

Yapılı çevreye sosyal sistemin karmaşıklık ve değişkenliği içinde yaklaşan böyle geniş kapsamlı bir bakış, bu çevrenin tasarımını, planlama ve tasarım kodlarına dayalı bir regülasyon olarak görüyor ve tasarımın doğrudan kontrolü yerine bu kontrolün sürece ilişkin (prosedüral) yanını ön plana çıkarıyor. Yapılı çevrenin

oluşturulmasında kentsel tasarıma yapı tasarımından daha öncelik veren böyle bir yaklaşım, tasarımcılar için gerekli esnekliği içerecek kentsel tasarım politika ve ilkelerini belirleyen, kademeli bir çerçeve öngörüyor. Kurumsal bir şemsiye işlevi görecektir bu genel çerçevenin içerdiği ilkelerin, eşgüdüm sağlayıcı, özneliği sınırlayıcı ve farklı bağlamların gerektirdiği farklı uyumlara olanak sağlayıcı olmasına çalışılıyor (Carmona, 1996).

Sosyal bir bağlam içinde tasarım ve yeni tasarımcı tanımları

Tasarım mesleklerinde sosyal bir bağlam içinde tasarlayan yeni bir kimliğe geçiş arayışları, bir yandan tasarım olgusunu karmaşık, fakat daha gerçekçi bir düzleme oturturken, diğer yandan bu olguyu, yapılı çevrenin üretiminde ve kentsel gelişmede etkili olan ağırlıklı güçlerin beklentilerine giderek daha kapsamlı ve çok yönlü cevaplar verebilecek bir konuma getiriyor. Bu yeni konumda yapılı çevrenin tasarımının toplumdaki güç dağılımı ve onun siyasal süreçleriyle ne kadar yakından ilişkili olduğu açıkça görülüyor (Trilling, 1985). Tasarım, özellikle pazarlayıcı imgeler ve kimlik yaratmaya dönük bir kentsel politika aracı olarak başarılı olduğu ölçüde, kapitalist pazarın dinamiklerini çok daha açıklıkla yansıtmış oluyor (Sternberg, 1996).

Tasarım, yapı sanayii, kapital dolaşımı ve birikimi süreçleri arasındaki ilişkiler çerçevesinde yapılı çevrenin üretimi, bir sosyal üstyapı olarak üretim ilişkilerini yeniden üretip meşrulaştıran bir işlev görüyor (Lefebvre, 1970; Harvey, 1981). Ayrıca, toplumun yaratıcılığa attığı prestije ve mistik boyuta bağlı olarak tasarım, yapılı çevrenin değer kazanmasına da önemli katkılarda bulunuyor (Darke ve Darke, 1981). Diğer yandan bütün toplumsal üstyapılar

gibi yapılı çevrenin üretiminin de, sözü edilen ilişkiler tarafından tek yanlı belirlenmekten çok onlarla karşılıklı etkileşim içinde olması, bu çevrenin üretiminde Yeni-Weber'ci anlamda göreceli bir bağımsız hareket alanına olanak sağlıyor (Dickens, 1980; Gottdiener, 1985). Böyle bir hareket alanı, yapılı çevrenin üretiminde önemli bir rol oynayan tasarımcılara yalnızca sermayenin beklentilerini karşılamaya dönük işlevler görmenin ötesinde, yönetim ve kararlara bir ölçüde mesleki ideolojilerini ve yapılarını yansıtabilme fırsatını da tanımış oluyor (Leonard, 1982).

Tasarım mesleklerine geç kapitalizmin süreçleri içinde belli roller oynama olanağı veren böyle bir hareket alanı, bugün yalnız söz konusu meslekler için değil, kapitalist kentnin biçim ve dinamikleri açısından da daha büyük bir önem taşıyor (Knesl, 1984; Gottdiener, 1985). Bu durum, yapılı çevrenin tasarımının artık üretimle ilgili güçlerin olduğu kadar, inisiyatif alarak yarışan bir yerel gelişme anlayışının da önde gelen bir ögesi durumuna gelmiş olmasından kaynaklanıyor. Ancak bu yeni tablo içinde, tasarım olgusunun sosyal sistemle olan ilişkilerini de içeren daha geniş kapsamlı yeni bir tanımının yapılması gerekiyor. Böyle daha geniş kapsamlı yeni bir tasarım anlayışı çerçevesinde, gerek tasarımcıların kendileriyle ilgili rol tanımlarını gerekse tasarımın içinde yer aldığı karar çevresinin aktörlerinin tasarımcılara ilişkin rol beklentilerini yeniden gözden geçirmeleri kaçınılmaz oluyor.

Sosyal bir bağlam içinde tasarılmanın ortaya koyduğu temel gerçeklerden biri, tasarım sürecinde tasarımcılarla ilgili rol tanımı ve rol beklentisi kavramlarının, farklı bağlamlara göre değişen kavramlar

olduğu oluyor. Bu duruma bağlı olarak, tasarımcıların yapılı çevreyi ve kentin gelişmesini yönlendiren tarafların beklentilerine ne ölçüde cevap verebildikleri veya kendi bağımsız hareket alanlarını ne ölçüde kullanabildikleri, farklı bağlamlarda değişen bir görüntü ortaya koyuyor. Tasarımcılarla ilgili rol kavramının bu iki yönü arasındaki ilişki ve dengenin nasıl kurulacağı, tasarım meslekleri açısından, estetik olduğu kadar etik ve siyasal boyutları da olan temel bir konu olma özelliğini taşıyor.

Tasarımla ilgili karar çevresi içinde güç faktörü ve uzlaşma

Tasarım alanında yaşanan tablonun genel çizgileri, tasarımcıların yer aldığı karar çevresi içinde kararları biçimlendiren öncelikli faktörün güç olduğunu gösteriyor. Güç faktörüne bağlı olarak, kararlar üzerinde sermayeyi kontrol eden girişimcilerin genellikle politikacı, plancı ve tasarımcılardan daha etkili oldukları görülüyor. Karar yapılarında güç faktörünün bu belirleyici ağırlığının, yalnız yapılı çevrenin tasarımında değil planlamanın genelinde gözlenen öncelikli bir gerçek olması, planlamanın teknik kimliğinin altında gerçekte siyasal bir kimlik yattığının bilincine varılmasında önde gelen nedenlerden biri oluyor (Allensworth, 1974; Forrester, 1989). Planlama kuram ve yaklaşımlarının ve bu alanla ilgili mesleki ideoloji ve değerlerin yeniden sorgulanmasına yol açan bu gelişmeler çerçevesinde, özellikle 90'lı yılların başından bu yana, karar yapılarında güç faktörünün ağırlığını dengeleyerek planlamanın, pazar süreçlerine olan bağımlılığını göreceli olarak sınırlayacak uzlaşmacı yeni yaklaşımlar gündeme geldiği görülüyor (Abbott, 1996).

Yapılı çevrenin ve daha genelde kentsel büyümenin gelişmesini belirleyen karar çevresinin tarafları arasındaki ilişkilerde işbirliğini ön plana çıkaran bu yeni yaklaşımlar, ekolojik olduğu kadar sosyal boyutu da içerecek, sürdürülebilir bir gelişme ve planlama anlayışının temelini oluşturuyor (Healey, 1992). Böylece, yapılı çevreyi, arazi kullanımını ve ekonomik gelişmeyi birarada kontrol edip yönlendirmeyi amaçlayan çok yönlü bir planlama anlayışı, giderek sürdürülebilirlik boyutunu da içermiş oluyor. Yapılı çevrenin tasarımıyla, kentnin gelişmesi arasında olduğu kadar diğer boyutları arasında da karmaşık ilişkileri olan böyle bir planlama, herşeyden önce yüksek nitelikte teknik bilgiyi ve gelişmiş bir kurumsal yapıyı gerektiriyor.

Karar çevresinin tarafları arasında işbirliğine dayalı uzlaşmacı bir tasarım ve planlama anlayışına dayalı yaklaşımların izlenebilmesinde, ekonomik-siyasal yapıların buna ne ölçüde olanak tanıdığı önem taşıyor. Bu yapıların, toplumsal tarafların örgütlenebilmeleri ve özgür platformlarda tartışabilmeleri açısından engeller taşımaması gerekiyor (Abbott, 1996). Söz konusu toplumsal koşulların varlığı durumunda bile işbirliğine dayalı yaklaşımlardan olumlu sonuçlar alınabilmesi, tarafların bu işbirliğine hangi amaç ve beklentilerle yaklaştıkları ile yakından ilişkili oluyor. Böyle bir işbirliğinden olumlu sonuçlar alınabilmesi için, tarafların geçmişten gelen değerlerini uzlaşmaya olanak tanıyacak yönde yeniden gözden geçirmeleri gerekiyor (Berry ve McGreal, 1995). Yarışmacı kapitalist süreçler içinde bunun ne ölçüde olanaklı olduğu ile ilgili yorumların, özünde ideolojik yanı ağır basan yorumlar olduğu görülüyor.

Tasarımda yeni yaklaşımların dayandığı toplumsal referanslar

Gerek ekonomik-siyasal yapıları ve gerekse değerleri uzlaşmacı bir işbirliğine olanak tanıyacak yönde dönüştürme girişimleri, böyle bir dönüşümü gerekli gösterecek toplumsal referanslara bağlı olarak gündeme geliyor. Bu referansların başında, demokrasi ve insan hakları ile yarışmacı bir piyasa ekonomisi yer alıyor. Daha demokratik ve yarışmacı bir piyasa ekonomisine daha uyum sağlamış yapılarla ulaşmayı amaçlayan birçok ülkede, bir süredir söz konusu dönüşümleri gerçekleştirmeye dönük yeniden yapılanma arayışlarının yaygın olarak sürdürüldüğü gözleniyor (Newman ve Thornley, 1996; Healey, 1992).

Kentlerin gelişmesiyle ilgili kararlara bütün toplumsal tarafların uzlaşmacı bir işbirliği içinde katılmalarını sağlamaya dönük arayış ve çabaların yönünü belirleyen ve Habitat toplantıları çerçevesinde de savunulan “yönetişim”, “yurttaş bağlılığı”, “yapabilir kılma”, “şeffaflık”, “girişimcilik”, “sürdürülebilirlik”, vb. gibi daha operasyonel referanslar, hep demokrasi ile piyasa ekonomisinin oluşturduğu genel toplumsal referansların belirlediği düzlem üzerinde yer alıyor. Ancak demokrasinin eşitlikçi özü ile kapitalizmin eşitsizlik üreten doğası arasındaki temel çelişki devam ettiği için, uzlaşmacı bir işbirliği sağlama yönünde kullanılan referanslar arasında yer yer çeşitli sorun ve karşıtlıkların ortaya çıkması kaçınılmaz oluyor. Dolayısıyla, amaçlanan işbirliği yönünde sağlanan uzlaşma ve dengeler, çok defa temeldeki çelişkiyi uygun konjonktürel koşullarda geçici olarak aşan bir değişkenlik içeriyor. Bu nedenle gerek kentsel planlama ve gerekse yapılı çevrenin tasarımında güç faktörünün belirleyiciliğini sınırlayan

işbirliğine dayalı yaklaşımların başarısını, farklı toplumsal bağlamlarda değişebilen bir başarı olarak görmek gerekiyor (Schumacher, 1971). Tasarımın sosyal sistemle ilişkilerini dikkate alan yeni bir anlayış yönünde ortaya konan arayış ve çabalara karşın, özellikle güç faktörünün belirlediği ekonomik-siyasal sınırlayıcılara bağlı olarak tasarımcıların henüz yeni bir kimlik altında işlevlerini geliştirmede fazla başarılı olamadıkları görülüyor. Tasarımla ilgili mesleklerde daha siyasallaşmış bir çizgiye kaymanın bugüne kadar beklenen sonucu vermemesi nedeniyle, toplumsal yönden daha duyarlı ve sorumlu bir çizgiye, siyasal açıdan fazla iddialı olmayan yaklaşımlar içinde ulaşılmaya çalışılıyor. Özellikle mimarların hâlâ sosyal bir bağlam içinde tasarlayabilmenin gerektirdiği eğitim çizgisine yeterince geçememiş olmaları, arzuladıkları etkinliğe kavuşabilmelerini engelleyen önemli bir neden olmaya devam ediyor (Ellin, 1996).

Planlama ve tasarım mesleklerinde yaşanan tartışma ve sorunlar

Yapılı çevrenin üretimine ve onun içinde yer aldığı kentsel gelişmeye sosyal bir bağlam içinde yaklaşılması, bu yaklaşım çerçevesinde siyasal ekonomiyle olan ilişkilerde ortaya çıkan değişimler, planlama ve tasarım kuramlarının bu değişimlere getirdiği yeni açıklama ve cevaplar ve bütün bunların planlama ve tasarım alanlarıyla ilgili pratiklerde yol açtığı değişiklikler, söz konusu meslek alanlarının gerek içerik, ideoloji ve değerleriyle ilgili, gerekse aralarındaki uzmanlık sınırlarıyla ilgili önemli sonuçlara yol açmış bulunuyor. Özellikle bu meslekler arasındaki sınırlara ilişkin ötedenberi devam eden tartışmaların, giderek bu sınırların ne ölçüde anlamı kaldığını sorgulayan yönde geliştiği görülüyor. Bu tartışmalar çerçevesinde,

arazi kullanma, ekonomik gelişme ve kentsel yönetimle beraber yapılı çevrenin tasarımını tek yapı ölçeğinin ötesinde onu çevreleyen kamusal mekânla beraber ve sosyal bir bağlam içinde ele almanın gerekliliğini kabul eden bir kentsel tasarım ve mimarlık arasındaki uzmanlık alanı sınırlarının artık anlamını “yitirip yitirmediği” tartışılıyor.

Bunun da ötesinde, meta-anlatıların ve rasyonalitenin otoritesine ve bilimsel yönemine karşı çıkılan yeni dönemde, meslek alanı tanımlamasının temel ögesi olan “bilgi” kavramının geçmişteki tartışılmazlığını giderek yitirdiği görülüyor. Bu durumda, belli bir uzmanlık alanı üzerinde tek elci bir yetki ve sorumluluk iddiasında bulunmanın toplumsal dayanakları sorgulamaya açılmış oluyor. Farklı ölçülerde de olsa bütün meslekler için geçerli olan bu sorgulamaya ek olarak planlama, kentsel tasarım ve mimarlık alanlarında, meslekleşmenin temel ölçütlerinden biri olan “sınır” kavramının sürekli bir anlaşmazlık konusu olması ve giderek anlamını yitirmesi, kentle ilgili bu üç alana ilişkin meslekleşmenin meşruiyetini zamanla derin bir krize sokmuş oluyor (Ellin, 1996). Bu derinlikte bir krizin, söz konusu alanların eğitimi üzerinde de önemli etkileri olduğu görülüyor.

Tasarımcıların geç kapitalizmin süreçleri çerçevesinde daha siyasallaşmış bir kimlik altında işlevlerini yerine getirme gayretleri içinde bu süreçlere gittikçe daha bağımlı bir duruma geldiklerinin görülmesi, bu gelişmelerin ortaya koyduğu tablonun en belirgin özelliklerinden biri oluyor (Saint, 1983). Dolayısıyla tasarım alanında modernliğe bir antitez olma iddiasıyla ortaya çıkan yeni arayışların büyük bir kısmının, zamanla pazara teslim olarak çözümün değil sorunun bir parçası duru-

muna gelmiş olduklarına dikkat çekiliyor (King, 1988). Bu durum, modernist projenin devamını sağlayan temel gücün kapitalist sistem olduğunu, geline yeni aşamada da kapitalist siyasal ekonominin kendi esas çizgisini terketmeden evrilmesini sürdürdüğünü ileri sürenleri büyük ölçüde doğrulamış oluyor (Harvey, 1989; Smith ve Feagin, 1987).

Gelişen ülkelerde referanslar sorunu

Gerek planlama gerekse tasarım alanlarında, kararlardan çok bunların içinde geliştirildiği karar çevresinin süreçlerini ve aktörlerini ön plana çıkaran daha siyasallaşmış yaklaşımların kullandığı referanslar açısından, Türkiye gibi gelişen ülkelerin önemli sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülüyor. Modernleşme sürecini toplumun bütünü ölçüğünde henüz tamamlamamış bu ülkelerde, gerek geleneksel değerlerin de varlığını sürdürdüğü ikili yapı gerekse küresel sistemdeki gelişmeleri algılayıp değerlendirmede yaşanan gecikme ve çelişkiler, toplumsal gelişmenin bütün alanlarında olduğu gibi planlama ve tasarım alanlarında da gelişmelere uyum sağlamayı güçleştiren önemli referans sorunlarına yol açıyor. Bu durumda ekonomik-siyasal yapıların ve toplumsal değerlerin yeni referanslar yönünde dönüştürülmesi büyük güçlüklerle karşılaşmış oluyor (Sökmen, 1996).

Kentlerin planlama ve tasarımıyla ilgili olarak Habitat toplantılarının savunup önerdiği yeni referansların, gelişen ülkelerde siyasal irade yetersizliğinden başlayan önemli uygulama güçlükleri ve *ataleti* ile karşılaşması bunun açık kanıtı oluyor. Türkiye’de kentlerin planlı gelişmesi, metropollerin içerdiği potansiyelin girişimci stratejik yaklaşımlar içinde harekete geçirilmesi, tarihsel ve doğal çevrenin çağdaş bir gelişme

kültürüyle bağdaştırılarak korunması alanlarında olduğu gibi, yapılı çevrenin tasarımının kent kimliğinin bir boyutu olarak, gelişme politikalarının etkin bir aracı gibi kullanılabilmesi alanında da, yaşanan gecikme ve yetersizliklerin temelinde hep referanslar sorunu yatıyor. Türkiye gibi gelişen ülkelerde bu sorun, daha genelde küresel sisteme eklenme sorununun önemli bir parçasını oluşturuyor |

KAYNAKÇA

- Abbott, J. (1996) *Sharing the City*, Earthscan, London.
- Allensworth, D. T. (1974) *The Political Realities of Urban Planning*, Praeger, New York.
- Ashworth, C. J.; Woogd, H. (1990) *Selling the City: Marketing Approaches in Public Sector Urban Planning*, Belhaven Press, London.
- Barthes, R. (1973) "Semiology and Urbanism", *VIA* 2, 155-157.
- Baudrillard, J. (1981) *For a Political Economy of the Sign*, Telos Press, St. Louis-Missouri.
- Bennett, R. J. der. (1993) *Local Government in the New Europe*, Belhaven Press, London.
- Berry, J.; McGreal, S. der. (1995) *European Cities, Planning Systems and Property Markets*, E and FN Spon, London.
- Boyer, M. C. (1994) *The City of Collective Memory*, MIT Press, Cambridge-Massachusetts.
- Broadbent, G. (1980) "Architects and Their Symbols", *Built Environment* 6, 10-28.
- Cable, C. (1981) "Semiotics and Architecture", *Vance Bibliographies P565*, Monticello-Illinois.
- Carmona, M. (1996) "Controlling Urban Design-A Possible Renaissance?", *Journal of Urban Design* 1/1, 47-73.
- Cooke, P. (1990) *Back to the Future: Modernity, Postmodernity and Locality*, Unwin Hyman, London.
- Darke, R. ; Darke, J. (1981) "Towards a Sociology of the Built Environment", *Architectural Psychology Newsletter* 11, 1-2.
- Dickens, P. (1980) "Social Science and Design Theory", *Environment and Planning B* 7, 353-360.
- Duncan, S.; Savage, M. der. (1991) "New Perspectives on the Locality Debate", *Environment and Planning A* 23/2 (Özel Sayı).
- Ellin, N. (1996) *Postmodern Urbanism*, Blackwell, Oxford.
- Erickson, B. ; Roberts, M. (1997) "Marketing Local Identity", *Journal of Urban Design* 2/1, 35-59.
- Forrester, J. (1989) *Planning in the Face of Power*, University of California Press, Berkeley.
- Foster, H. der. (1983) *The Anti-Aesthetic*, Bay Press, Seattle.
- Foucault, M. (1969) *L'Archéologie du Savoir*, Gallimard,

- Paris.
- Gottdiener, M. (1985) *The Social Production of Urban Space*, University of Texas Press, Austin.
- Gregory, D. ; Urry, J. der (1985) *Social Relations and Spatial Structures*, Macmillan, London.
- Grumbach, A. (1978) "The Theatre of Memory", *Architectural Design Profile* 48, 8-9.
- Harvey, D. (1993) "From Space to Place and Back Again", Bird, J. (der.) *Mapping the Futures*, Routledge, London.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.
- Harvey, D. (1981) "The Urban Process Under Capitalism", Dear, M.; Scott, A. J. (der.) *Urbanization and Urban Planning in a Capitalist Society*, Methuen, NewYork.
- Healey, P. (1992) "The Reorganisation of State and Market in Planning", *Urban Studies*, 29/3-4, 411-434.
- Jameson, F. (1985) "Architecture and the Critique of Ideology", Ockman, J. (der.) *Architecture, Criticism, Ideology*, Princeton Architectural Press, Princeton, 51-87.
- Jameson, F. (1984) "Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism", *New Left Review* July-August 146, 52-92.
- Jencks, C. (1977) *The Language of Postmodern Architecture*, Academy Editions, London.
- Kaiser, E. J. ; Godshalk, D. R. (1996) "Twentieth Century Land Use Planning:A Stalwart Family Tree", *Journal of the American Planning Association* 62/3, 365-385.
- Keith, M. ; Pile, S. (1993) *Place and the Politics of Identity*, Routledge, London.
- King, R. J. (1988) "Urban Design in Capitalist Society", *Environment and Planning D* 6, 445-474.
- King, A. D. (1984) "The Social Production of Building Form:Theory and Research", *Environment and Planning D* 2, 429-446.
- Knesl, J. A. (1984) "The Powers of Architecture", *Environment and Planning D* 2, 3-22.
- Knox, P. L. (1988) *The Design Professions and the Built Environment*, Nichols, NewYork.
- Knox, P. L. (1987) "The Social Production of the Built Environment-Architects, Architecture and the Post-Modern City", *Progress in Human Geography* 11/3, 354-377.
- Knox, P. L. (1984) "Symbolism, Styles and Settings:the Built Environment and the Imperatives of Urbanized Capitalism", *Architecture and Comportement* 2, 107-122.
- Larson, M. S. (1983) "Emblem and Exception: The Historical Definition of the Architect's Professional Role", Pipkin, J.; La Gory, M. ; Blau, J.(der.) *Professionals and Urban Form*, Suny Press, Albany, 49-86.
- Lefebvre, H. (1974) *La Production de l'Espace*, Anthropolos, Paris.
- Lefebvre, H. (1970) *La Révolution Urbaine*, Gallimard, Paris.
- Leonard, S. (1982) "Urban Managerialism: A Period of Transition?", *Progress in Human Geography* 6, 190-115.
- Lipman, A. (1969) "The Architectural Belief System and Social Behaviour", *British Journal of Sociology* 20, 190-204.
- Lyotard, J. F. (1984) *The Post-Modern Condition*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Mandel, E. (1975) *Late Capitalism*, Velos, NewYork.
- Millon, H. A. ; Nochlin, L. der. (1978) *Art and Architecture in the Service of Politics*, MIT Press, Cambridge-Massachusetts.
- Newman, P. ; Thornley, A. (1996) *Urban Planning in Europe*, Routledge, London.
- Nijkamp, P. der. (1990) *Sustainability of Urban Systems: A Crossnational Evolutionary Analysis of Urban Innovation*, Avebury-Gover, Aldershot.
- Pratt, A. C. (1991) "Discourses of Locality", *Environment and Planning A* 23, 257-266.
- Rapoport, A. (1982) *The Meaning of the Built Environment*, Sage, Beverly Hills.
- Saint, A. (1983) *The Image of the Architect*, Yale University Press, NewHaven.
- Schumacher, T. (1971) *Contextualism*, *Casabella* 359-60, 78-86.
- Smith, M. P.; Feagin, J. R. der. (1987) *The Capitalist City*, Blackwell, Oxford.
- Soja, E. (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, London.
- Sökmen, P. (1997) A.B. Ülkelerinde Kentsel Politikaların Dönüşümü ve Türkiye'ye Dönük Bazı eğerlendirmeler; 21. Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu, ODTÜ, Ankara, Yayınlanmamış Bildiri.
- Sternberg, E. (1996) "A Case of Iconographic Competition: The Building Industry and the Postmodern Landscape", *Journal of Urban Design* 1/2, 145-163.
- Suttles, G. D. (1972) *The Social Construction of Community*, University of Chicago, Chicago.
- Tafuri, M. (1976) *Architecture and Utopia:Design and Capitalist Development*, MIT Press, Cambridge-Massachusetts.
- Trilling, J. (1985) "Architecture as Politics", *Atlantic Monthly*, February, 26-35.
- Varkki George, R. (1997) "A Procedural Explanation for Contemporary Urban Design", *Journal of Urban Design* 2/2, 143-161.
- Zukin, S. (1993) "Postmodern Urban Landscapes:Mapping Culture and Power", Lash, S.; Fhedman, J. (der.) *Modernity and Identity*, Basil Blackwell, Oxford.
- Zukin, S. (1988) "The Postmodern Debate over Urban Form", *Theory, Culture and Society* 5, 431-446.